

Beszámoló a Klebelsberg Kuno-ösztöndíjról

A kutató neve: Dede Franciska

A pályázat és kutatás témája: Metternich-Sándor Paulina és a francia társasági élet. Egy különleges női szerep(lő) III. Napóleon császár udvarában

Kutatási előzmények: a pályázatra benyújtott kutatási témának két előzménye volt. Az egyik általános jellegű nőtörténeti kutatásokban való részvétel az egyetemi évek alatt, a másik Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó életrajzi kutatás 2016 őszén.

A pályázatban kért kutatási helyszínek: Párizs és Compiègne. A párizsi gyűjtemények (könyvtárak, levéltárak és múzeumok anyaga) mellett a Párizs környéki kisváros kastélya is a kutatás egyik helyszínét jelentette. A Compiègne-i kastély a császári pár kedvelt őszi tartózkodási helye volt, ahová rendszeresen hívtak vendégeket vadászatokra és őszi, a császári udvari protokollhoz képest oldottabb hangulatú együttlétre. Ezeket a heti rendszerességgel változó vendégeskedéseket „séries”-nek nevezték, és a vadászatok mellett kirándulások, színházi előadások, estélyek szerepeltek a programban. A Metternich-házaspár szinte minden évben részt vett egy – vagy a császári pár kérésére akár több – ilyen társasági eseményen. A Compiègne-i kastély egy része kastélymúzeumként látogatható, más részében a Második Császárság Múzeuma (illetve egy közlekedési múzeum) kapott helyet. A könyvtárban (és egyben dokumentumtárban) további, a korszakra és a kastélyra, a kastélybeli életre vonatkozó anyag található.

A kutatás időpontja: 2018. június 25. – 2018. augusztus 25.

A kutatási téma bővebben kifejtése:

Metternich-Sándor Paulina (1836–1921) az Ördöglovas, Sándor Móric gróf leánya, Metternich kancellár unokája – és egyben menyje – volt. Férjével, Metternich Richárd herceggel – aki egy rövidebb drezdai állomáshelyet követően Ausztria franciaországi követe lett – 1859 és 1870 között III. Napóleon császár és Eugénia császárné udvarának közismert szereplőjeként nemcsak a kortársak, hanem az utókor számára is a korszak egyik érdekes és fontos társasági személyiségévé vált. Visszaemlékezései, amelyek francia (és német) nyelven jelentek meg, ma is érdekes – bár kellő forráskritikát igénylő – olvasmányok.

Metternich-Sándor Paulináról megoszlik a kortársak véleménye. Egy európai nagyhatalom és jelentős birodalom képviselője feleségeként viselkedését, lépéseit kiemelt figyelem övezte. A fiatalasszony emellett születésének, műveltségének és személyiségének köszönhetően szellemességével, merész és váratlan ötleteivel a császári udvar és a legfelsőbb társasági körök (botrány)hőse is lett. Nemcsak szerette a zenét, hanem férjével együtt művelte is. Kora több neves zeneszerzőjét ismerte, és férje kinevezése után szinte azonnal elérte, hogy Párizsban bemutassák Richard Wagner *Tannhäuser* című művét (1861-ben). A bemutató teljes kudarc volt, és máig fennmaradt anekdota kíséri az eseményt a hercegné idegességében és dühében eltört legyezőjéről. (Wagner műve pedig alig három és fél évtized múlva, 1895-ben meghódította Párizst.) De Paulináról ezen túlmenően is számtalan anekdota maradt fenn a korban feltűnést keltő, a társasági szabályok határait feszegető viselkedéséről, megjelenéséről. Különböző jelmezbálokon és estélyeken merész jelmezekben mutatkozott, váratlan ötletekkel lepte (és botránkoztatta) meg környezetét. A

visszaemlékezések és anekdoták Paulinára vonatkozó részeit azonban érdemes egyfelől a korszak és az udvar többi hölgyének viselkedésére vonatkozó részekkel összehasonlítva vizsgálni, másrészt figyelembe kell venni azt is, hogy a nagyhatalmi erőviszonyok változása mennyiben befolyásolta a hercegnérő – pontosabban a Habsburg Birodalom franciaországi követe feleségéről – alakuló/alakított képet.

A kor szépségideálja merőben más volt, mint amit a hercegné megtestesített. Ő maga is iróniával beszélt magáról, és előnytelennek tartott vonásait, rendkívül vékony testalkatát öltözködésével és eleganciájával ellensúlyozta. Az „haute couture” megteremtőjének tartott neves angol divattervező, a Párizsban működő Charles Frederick Worth részben neki köszönhette első sikereit. Paulina francia nyelven írt visszaemlékezéseiben egy egész fejezetet szentel találkozásuknak és kapcsolatuknak. De rajta kívül a kor számos neves és máig ismert alakjával, művészeivel találkozott, és több íróval, festővel, zeneszerzővel váltott levelei maradtak fenn, csakúgy, mint az alkotók róla/nekikészült művei (a festők közül érdemes megemlíteni Franz Xaver Winterhalter, Ernest Hébert, Eugène Boudin, Edgar Degas nevét, a kor jelentős fényképészei közül pedig Disdérít).

A hercegné energikus, természetes, önérzetes személyiségével magabiztosan – és bátran – mozgott a társasági és udvari életben. Éppúgy tudatában volt a születéséből és rangjából fakadó szerepének, mint a családja és férje diplomáciai tisztéből fakadó kötelezettségeknek és lehetőségeknek. Visszaemlékezései tanúsága szerint önérzetesen töltötte be a Habsburg Birodalom franciaországi követe feleségének szerepét III. Napóleon udvarában. A mindennapok feladatai és a hivatalos reprezentációs kötelezettségek közül kiemelkedik az 1867-es esztendő: egyfelől a párizsi világiállítás miatt, másfelől Ferenc József császár hivatalos franciaországi látogatása miatt, amely alkalmából például a követség épületét is kibővítették. A kiemelt látogatások és események mellett a párizsi udvari és társasági (szalon)élettől eltérő időtöltést és reprezentációt jelentettek a vidéki tartózkodások és kirándulások. Metternich hercegné visszaemlékezéseiben önálló fejezetet szentel Biarritz-nak, Fontainebleau-nak és Compiègne-nek. Míg az első helyszín a kirándulásokat jelentette, addig a másik kettő a vadászatokat, színházi előadásokat és estélyeket. A császári pár hosszú évekig szervezett rendszeres vendégfogadást a Compiègne-i kastélyban, ahol többször vendégeskedett a Metternich-házaspár is.

Bár a Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó, ösztöndíjjal támogatott kutatások mindenekelőtt a házaspár franciaországi tartózkodásának időpontjára vonatkoztak, nem hagyható figyelmen kívül sem az, hogy a hercegné élete végéig ápolta franciaországi kapcsolatait és több ízben visszatért Párizsba, sem az, hogy mindvégig a társasági élet meghatározó alakja maradt nemcsak a francia fővárosban, hanem Bécsben is. Művészszeretete és energikussága a társasélet jelentős alakjává és jelentős (művészeti) rendezvények szervezőjévé tette.

A francia császári udvarban betöltött helye, a társasági életben játszott szerepe, korabeli és későbbi megítélése nem vizsgálható anélkül, hogy a korabeli Párizs mindennapi életét (a társadalmi, politikai, irodalmi és művészeti hatásokat és a világváros „Hausmanni” születését), az udvar működését, a császári pár megítélését és közvetlen környezetét ne tekintené a kutatás. Fontos szempont a különböző női szerepek vizsgálata is: egyfelől a hercegné saját szerepeinek, élethelyzeteinek az elemzése, másrészt a környezetében: a császári udvarban, a párizsi társaságban és a művészvilágban – a hercegné szűkebb és tágabb köryezetében – betöltött (elfoglalt) különböző női szerepek, kapcsolatokat, kapcsolati hálók elemzése. A kutatás figyelmet fordít Eugénia császárné, Princesse Mathilde, a császárné udvartartásában pozíciót betöltő hölgyek, a diplomáciai testület és a hivatalos tisztségviselők feleségei, a társasági élet divatkirálynői, a művészvilág női alkotói és a félvilág asszonyai korszakban elfoglalt helyére, betöltött szerepére.

A kutatás helyszínei – tervek és tapasztalatok rövid összefoglalása:

A Metternich-Sándor Paulina társasági életére vonatkozó kutatást több irányban és több gyűjteményben végeztem. AZ alábbiakban a felkeresett gyűjtemények rövid ismertetése után foglalom össze az adott helyszínen végzett vizsgálódások eredményeit.

Az előzetes kutatások során három Metternich-Sándor Paulina-életrajzról szereztem tudomást, amelyek közül az egyik Magyarországon is hozzáférhető (az Országos Széchényi Könyvtárban Gesztesi Gyula franciául írt és 1947-ben megjelent Metternich Paulina-életrajza). Azóta – részben az ösztöndíjnak köszönhetően – Emmanuel Haymann 1991-es és Philippe Luez 2004-es könyvét is sikerült megszerezniem. Az életrajzokban szereplő gazdag bibliográfia egy része hozzáférhető magyarországi könyvtárakban, illetve a Bibliothèque Nationale de France folyamatosan bővülő digitális könyvtárában (Gallica). A kéziratos anyag egy része (néhány levél) is megtalálható online felületen, csakúgy, mint a korabeli folyóiratok mára már digitalizált része (ez sajnos sok esetben csak néhány lapszámot jelent). Mindemellett azonban számos fontos kéziratos anyag, képanyag, korabeli folyóirat, visszaemlékezés, levelezéskiadás, illetve friss szakmunka csak az adott gyűjteményekben, levéltárakban, (szak)könyvtárakban érhető el.

A három általam alapmunkaként használt életrajz nagyrészt ugyanazokon a forrásokon alapul, esetenként más-más hangsúlyokkal és megközelítésekkel, kérdésselvetésekkel. Ezeket a hivatkozott forrásokat minden esetben igyekeztem én is megismerni. Emellett részben a kutatást nagymértékben megkönnyítő online adatbázisoknak és közös katalógusoknak köszönhetően, másrészt saját előzetes kérdésselvetéseim vagy más irányú megközelítemem miatt sikerült néhány, az eddigieket kiegészítő kéziratos, valamint nyomtatott forrást találnom.

A kéziratos és a szakirodalom lehetőség szerint minél teljesebb megismerése mellett a gyűjtemények – a további kutatást segítő – anyagának feltérképezése történt meg, mindenekelőtt a kéziratos- és levéltárakban. A források, szakirodalmi anyagok gyors áttekintése természetesen további forrásokat és szempontokat mutatott, és amint egy irányban sikerült továbblépniem, azonnal számos új kérdés merült fel, további szempontokat és forrásokat nyújtva.

Kettős feladatot tűztem ki tehát magam elé: egyrészt megmaradni a korábbi témánál és az ahhoz szükséges anyagokat áttekinteni (és az ösztöndíj nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően részben beszerezni), másrészt előkészíteni a kutatás folytatását, felmérni, hogy mely gyűjtemények rejthetnek további, a téma szempontjából fontos forrásokat.

A kutatásokat levél- és kézirattárakban, különböző szakgyűjteményekben, könyv- és dokumentumtárakban, valamint múzeumokban végeztem. Minthogy a kutatás nem egy gyűjteményrész feltárását célozta, hanem egy adott személyre (és korszakára) vonatkozó szerteágazó vizsgálódást jelentett (beleértve szétszóródott és olykor még lappangó anyagok felkutatását és összegyűjtését is), az anyaggyűjtést számos különböző gyűjteményben végeztem.

Nehézségek:

Természetesen voltak olyan új megközelítések, amelyek közvetlen eredményt nem hoztak, mégis érdekes kiegészítést és adalékot nyújtanak a korszak és a császári udvar mindennapjainak megközelítéséhez. (Erre lehet példa a Compiègne-i császári könyvtár kéziratos kölcsönzési regisztere, amelyet az Arsenal könyvtárban őriznek, és amely hozzáférhető online is a nemzeti könyvtár honlapján, és amely nemcsak arról ad információt, hogy ki milyen kötetet kölcsönzött ki, hanem indirekt módon a könyvtárról és a vendégek olvasási szokásairól is. Bár sajnos a Metternich-házaspár könyvkölcsönzéseiről nem találtam benne anyagot, ez esetben éppen az adatok hiányából vonhatók le

bizonyos következtetések.) Más esetben az előzetes feltételezéseimre alapozott vizsgálódás közvetett eredményt sem hozott (feltételeztem, hogy a magyar emigráció tagjait megfigyelték, és erről jelentések, iratok lehetnek a rendőrségi levéltárban – Archives de la Préfecture de Police –, de sajnos nem találtam vonatkozó anyagot).

Néhány esetben a nyári nyitvatartás és a szabadságolások nehezítették a munkát. A kutatások közben talált új információk alapján kiderült, hogy a Dieppe-i Múzeumban, a Comédie-Française Könyvtárában és a Hébert Múzeum gyűjteményében is vannak Metternich Paulina-levelek. Mire sikerült a kapcsolatot felvennem, a munkatársak szabadságra mentek (a Musée Hébert felújítási munkák miatt zárva tart, de sikerült kideríteni, hogy az anyag a Musée d'Orsay-ben van, tehát elvileg hozzáférhető. Sajnos a gyűjtemény felelős munkatársa szeptember elejéig szabadságon volt, más pedig nem nyúlhatott az anyagokhoz, így levélben kértem a segítségét).

Sikerült időben felvenni a kapcsolatot a Strasbourgi Városi Levéltárral is (Robert Grossmann Mélanie de Pourtalès-életrajzában találtam utalást Metternich-levelekre, illetve az interneten arra nézve hírt, hogy a szerző egy aukción megvásárolt Mélanie de Pourtalès-dokumentumokat, amelyeket 2015-ben a városi levéltárnak adományozott). A levéltáros munkatárs megkeresésemre felajánlotta, hogy a Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó anyagot elküldi.

Eredmények: Összefoglalóan elmondható, hogy a két hónap alatt a Metternich-Sándor Paulinára és párizsi környezetére, valamint kapcsolati hálójára vonatkozó fontos (szak)irodalom és forrásanyag jelentős részét sikerült kézbe vennem, illetve részben megszerezniem vagy a pontos őrzési helyéről információt gyűjtenem, lehetőséget biztosítva így arra, hogy a kutatás folytatása során azokat az anyagokat is megtekinthessem.

A nyomtatott dokumentumok között szerepelnek kortársak emlékiratai, visszaemlékezései; korabeli újságcikkek, újsághírek, újságvivádatok; Metternich-Sándor Paulinához szóló, rá vonatkozó korabeli dokumentumok (pl. nyomtatásban megjelent nyílt levél); a korszakra vonatkozó korabeli dokumentumok (pl. az udvartartásra vonatkozó irodalom); széles értelemben vett szakirodalom (Metternich-Sándor Paulinára és a kortársaira vonatkozó életrajzok); tanulmányok; a második császárságra és annak egyes szempontok szerinti vizsgálatára vonatkozó írások, művészeti és egyéb albumok, kiállítási katalógusok; egyes témákra (korabeli vadászatok, színházi élet stb.) vonatkozó szakirodalom, illetve különböző periodikák.

A kéziratok anyagok között szerepelnek Metternich-Sándor Paulina (és néhány esetben a férje) levelei; francia irodalmi hagyatékokban Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó anyagok; a korszakra vonatkozó kéziratos anyagok (pl. világkiállítás).

A gyűjtött képanyagban a már említett kiállítási katalógusok és különböző albumok mellett metszeteket találtam a korszakról és Metternich-Sándor Paulináról, valamint a családjáról, illetve rajzokat, festményeket és fényképeket a hercegnéről és a családjáról.

Több állandó és időszakos kiállítást is sikerült megtekintennem, amely a kutatott témára és a korszakra vonatkozóan részben vagy teljes egészében értékes szempontokat és anyagokat nyújtott a kutatásaimhoz (pl. a két császárság korának fényűzéséről szóló tárlat; a Szezei-csatornát bemutató kiállítás; a Compiègne-i kastélymúzeum, a Második Császárság Múzeuma és Musée d'Orsay kiállítási anyaga).

Több könyvtárossal, levéltárossal és muzeológussal sikerült személyes kapcsolatot kialakítanom, illetve elérhetőséget kaptam (találtam) a témával – vagy a témához kapcsolódó fontos részterülettel – foglalkozó tudományos kutatókhoz, szakértőkhöz.

További kutatás:

A kutatás – közeljövőben – tervezett eredménye lesz egy kiállításforgatókönyv, egy kiállításkatalógusba írandó tanulmány és egy részfordításokkal együtt megjelenő tanulmány (Metternich-Sándor Paulina franciául megjelent visszaemlékezéseiből). Hosszabb távú terv a kutatás folytatása a Metternich-házaspár levelezésének áttekintésével.

A különböző gyűjtemények részletes bemutatása

Könyvtárak:

Bibliothèque Nationale de France

A Francia Nemzeti Könyvtár gyűjteményei és tárai több épületben kaptak helyet, amelyek mindegyike ugyanazzal a belépőjeggyel látogatható. Hosszabb kutatás esetén érdemes éves olvasójegyet venni, amely teljes áron 50 E (az 5 napos olvasójegy 20 E). A kutatásomhoz a Francia Nemzeti Könyvtár számos gyűjteményében és tárában találtam anyagot.

- **Bibliothèque Nationale de France – Site François-Mitterrand (Bibliothèque de recherche)**

Cím: Quai François-Mauriac, 75013 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 59 59

Honlap: www.bnf.fr

Nyitvatartás: hétfőn 14.00 és 20.00, keddtől szombatig 9.00 és 20.00 óra között

A Francia Nemzeti Könyvtár központi épületében a kutatókönyvtár a földszinti részt foglalja el, az ábécé betűivel jelzett és tematikusan rendezett szabadpolcos gyűjteménnyel rendelkező olvasótermekkel. A raktári kéréseket és a helyfoglalást előre is le lehet adni online (az érkezés és kérés pontos idejének megadásával), de a helyben leadott kéréseket is gyorsan, 10–20 perc alatt kihozzák. Könyvek, periodikák, újságkivágatok egyaránt találhatóak a gyűjteményben. A Francia Nemzeti Könyvtár digitalizált anyaga a Gallica rendszerben olvasható. Emellett létezik egy csak a helyszínen hozzáférhető digitalizált anyag (eredetiben nem is lehet kikérni), illetve mikrofilmen hozzáférhető dokumentumok is.

A könyvtár gyűjteményében több fontos kortárs visszaemlékezését, szabadpolcon hozzáférhető akkori periodikát (*L'illustration*), a korszakra és fontos személyekre vonatkozó újságkivágatokat, valamint 19., 20. és 21. századi vonatkozó szakirodalmat találtam. Emellett fontos kézikönyvekhez is azonnal hozzájutottam (pl. a Jean Tulard szerkesztette *Dictionnaire du Second Empire* című lexikonhoz).

- **Bibliothèque Nationale de France – Département des Manuscrits [Kézirattár]**

Cím: 58, rue de Richelieu, 75002 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 82 80

Mail: manuscrits@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_mss/s.actualites_manuscrit.html

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 18.00 óra között

A Kézirattár anyaga online kereshető, a dokumentumok egy része digitalizálva hozzáférhető. A többi a helyszínen (előzetesen kikérve) olvasható.

A Kézirattár anyagában több, a kutatás szempontjából fontos anyagot találtam. Mindenekelőtt Metternich Paulina több levelét (esetenként csak egy-egy levelet, máskor több levélből álló levélváltást): Augusta Holmès zeneszerzővel, ifjabb Alexandre Dumas íróval, a fényképész Nadarral, de találtam levelet, amelyben hivatalos kérést intéz Monsieur Prévot-hoz, támogatásért fordul Joseph Reinarch-hoz és segítséget kér Strauss ügyvédtől. Emellett több további értékes dokumentumot találtam Robert de Montesquiou hagyatéki anyagában: fényképeket, feljegyzéseket Metternich-Sándor Paulináról, a férjéről és kortársairól, illetve Émile Zola anyagában is.

▪ **Bibliothèque Nationale de France – Département des Arts du spectacle [Színháztörténeti Tár]**

Cím: 58, rue de Richelieu, 75002 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 37 30

Mail: arts-spectacle@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_asp/s.actualites_arts_spectacle.html

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 18.00 óra között

A Színháztörténeti Tár anyagában – néhány vonatkozó szakirodalom mellett – elsősorban Wagner *Tannhäuser* című operájának párizsi bemutatóihoz (először az 1861-es, három előadás után a másorról levett bukáshoz, majd az 1895-ös nagy sikerhez) kapcsolódó újságkivágatokat és vonatkozó dokumentumokat (programfüzeteket) találtam.

▪ **Bibliothèque Nationale de France – Département des Estampes et de la photographie [Metszet- és Fényképtár]**

Cím: 58, rue de Richelieu, 75002 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 83 80

Mail: estampes-photographie@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_est/s.actualites_estampes_photo.html

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 18.00 óra között

A metszet- és fényképanyag részben mikrofilmen, részben eredetiben olvasható a helyszínen (kivéve a más épületben őrzött anyagokat, amelyek a kikérés napján nem hozzáférhetőek). A gyűjtemény anyagának felhasználásához (nemcsak kiadványokban való megjelentetéséhez, hanem tudományos és/vagy ismeretterjesztő előadások illusztrálásaként való felhasználásához is) engedély szükséges.

A Metszet- és Fényképtár anyagában több fontos eredményre jutottam. Mindenekelőtt a kutatási segédanyagok között a *L'illustration – Index des noms de personnes; Index des noms géographiques. 1834–1932* című mutatóban a korszak egyik fontos illusztrált periodikájának, az *Illustration*nak Metternich Paulinára vonatkozó cikkeit tudtam kigyűjteni (később pedig a BNF François-Mitterrand-könyvtárában, illetve a BHVP olvasótermében szabadpolcon

hozzáférhető lappéldányokban megnézni). A lapban egyébként több további magyar vonatkozású anyag is található (Klapka Györgyről, Kossuth Lajosról és Türr Istvánról). Az átnézett metszetek és fényképek két nagyobb egységre oszthatók. A Qb1 jelzet alatt Franciaország történelmére vonatkozó metszet- és rajzgyűjteményt lehet áttekinteni, időrendi bontásban. E gyűjtemény korszakra vonatkozó részét mikrofilmen néztem át. A másik egységben összefoglalóan a Metternich családra vonatkozó anyagokat tekintem. Több jelzeten (N2; N3; NE-63{12}) található metszetek, újságkivágatok és fényképek a családról. Az anyag nagy alakú kötetbe ragasztott újságkivágatokból, metszet-, rajz-, festmény- és fényképmásolatokból áll, olykor a forrás feltüntetése nélkül. Bár a kutatásom elsősorban természetesen Metternich-Sándor Paulinára fókuszált, több családtagjáról is találtam fontos és érdekes ábrázolásokat. A fényképek közül az Na 250-es jelzeten található vizitkártyaképek mellett (Metternich kancellárról, Metternich Richárd hercegről, illetve Metternich Paulináról) Disdéri több felvételét is őrizi a Tár a családról. Az EO2 Boîte 1 jelzeten lévő képcsoportot épp átsorolták, de a gyűjteményfelelős engedélyének köszönhetően külön kérésre megnézhettem a képeket. A gyűjtemény munkatársa felhívta a figyelmemet további Disdéri-képekre is, így jutottam az EO-19 (24) Boîte Folio B jelzetű gyűjteményrészhez, amelyben több, korábban nem, vagy csak kiadványillusztrációkból, illetve – lelőhely nélküli – újságkivágatokból ismert képet (képsorozatot) találtam. Mind a metszetek, mind a fényképek természetesen önálló jelzetszámot is kaptak (itt csak a gyűjteményrész jelzeteit jeleztem).

▪ **Bibliothèque Nationale de France – Département de la Musique [Zeneműtár]**

Cím: 2, rue de Louvois, 75002 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 88 50

Mail : musique@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_mus/s.actualites_musique.html?first_Art=oui

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 18.00 óra között

A Zeneműtár anyaga a helyszínen hozzáférhető: egyrészt az online felületen, másrészt a nemzeti könyvtár helyszínen használható digitalizált anyagában, mikrofilmen vagy eredetiben (a Tárnak szabadpolcos és raktári anyaga egyaránt van).

A Metternich-kutatáshoz két kéziratos levelet találtam a belső digitalizált rendszerben (ez kívülről nem olvasható), illetve többet online közzé téve, valamint egy, a *Tannhäuser* bemutatójára vonatkozó hosszabb anyagot.

▪ **Bibliothèque-musée de l'Opéra [az Operaház könyvtára, amely szintén a nemzeti könyvtárhoz tartozik]**

Cím: Palais Garnier – 8, rue Scribe 75009 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 37 47

Mail: bibliotheque-musee-opera@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_mus/s.pratique_musique.html?first_Art=non és

http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/sites/a.site_bibliotheque-musee_opera.html

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 17.00 óra között

A könyvtár a párizsi Operaház épületében található, a gyűjteményében online katalógusban lehet keresni, illetve a gyűjtemény egy része a Gallicában hozzáférhető. Az olvasóteremben az anyagok egy része mikrofilmen olvasható.

Metternich-Sándor Paulinától Petipához és Massenet-hez szóló leveleket találtam (amelyek mikrofilmen, helyben olvashatók), illetve a *Tannhäuser* párizsi bemutatóra vonatkozó anyagokat (plakátok, karikatúrák, stb.).

- **Bibliothèque de l’Arsenal**

Cím: 1, rue de Sully, 75004 Paris

Telefonszám: +33/1 53 79 39 04

Mail: arsenal@bnf.fr

Honlap: http://www.bnf.fr/fr/la_bnf/dpt_ars/s.actualites_arsenal.html

Nyitvatartás: hétfőtől péntekig 10.00 és 18.00 óra között, szombaton 10.00 és 17.00 óra között

A Francia Nemzeti Könyvtárhoz tartozó könyvtárban néhány katalógust átnéztem (több magyar vonatkozású anyag van a könyvtárban), és néhány, a korszakra, illetve a kapcsolati háló tagjaira vonatkozó iratot találtam, amelyek a későbbiekben nyújthatnak kiegészítő információkat. A kutatás jelenlegi fázisában csak néhány levelet kértem ki, így Türr István egy telegramját, az itáliai követ, Nigra gróf leveleit, a Metternich-Sándor Paulina első életrajzát író Gesztesi Gyula levelét. A könyvtár gyűjteményében megtalálható olyan korabeli visszaemlékezés, amelynek nyomtatott példányát lehet olvasni (szemben például a Site François-Mitterrand-nal, ahol csak a helyben olvasható digitalizált változat hozzáférhető). Bár nem hozott közvetlen eredményt, mindenképpen hasznos volt áttekinteni a Compiègne-i kastély vendégek számára összeállított könyvtárának kölcsönzőjegyzékét, amely nemcsak a könyvtárban megtalálható művekről, hanem a vendégekről és olvasmányaikról is értékes információt nyújt.

- **Bibliothèque Martial Lapeyre** – I. és III. Napóleonnal, életükkel, korszakukkal foglalkozó könyvtár, amelyet a Fondation Napoléon működtet.

Cím: Paris, 7, rue Geoffroy Saint-Hilaire 75005

Telefonszám: +33/1.56.43.46.07

Mail : bibliotheque@napoleon.org

Honlap: <http://bibliotheque-martial-lapeyre.napoleon.org>

Nyitvatartás: hétfőn és kedden 13.00-18.00, csütörtökön és pénteken 10.00-15.00 óra között van nyitva. Szerdán zárva van. A nyári nyitvatartás annyiban különbözik, hogy a könyvtár pénteken is zárva tart.

A beiratkozás ingyenes. A könyvtárban szabadpolcon hozzáférhető a két császárság korára, főbb történelmi, művészeti és társadalmi eseményeire vonatkozó szakirodalom, a korszak neves személyiségeinek életrajza és/vagy visszaemlékezései, levelezései, valamint általános fontos társadalomtörténelmi és történelmi szakirodalom, kézikönyvtár. Emellett a gyűjtemény fontos fotógyűjteménnyel is rendelkezik.

Az Alapítvány számos – a két adott korszakra vonatkozó – kiadvány megjelentetését, illetve kiállítás megvalósulását támogatja. A munkatársak rendkívül segítőkészek voltak, több szakmunkára ők hívták fel a figyelmemet. Nagy könnyebbség, hogy minden szükséges könyv azonnal hozzáférhető, a könyvtár rendszerét könnyű áttekinteni, és az anyaga rendkívül gazdag mind a korabeli, mind a legfrissebb (szak)irodalom tekintetében. Számos visszaemlékezéshez, életrajzhoz, a korszakra vonatkozó általánosabb tudományos munkához hozzájutottam. Nagy segítséget jelentett, hogy a könyvtár a kiállítás-katalógusokat, albumokat is megvásárolja, így a korszakra vonatkozó számos különböző anyagot sikerült találnom: enteriőrökről, bútorokról, művészi és használati tárgyakról, valamint a mindennapi életről, kortársakról, neves eseményekről, közlekedésről, a város változásáról és átalakulásáról, a világkiállításról, vadászatokról és szórakozási lehetőségekről, a császári udvarról és a tágabb környezetről egyaránt.

A szabadpolcos anyag mellett egy kisebb raktárban további anyagokat őriznek, köztük több fényképalbumot, amelyeket sikerült áttekintennem. Két kis albumban a II. császárság korának neves képviselőiről, a közélet és a kulturális élet alakjairól őriznek fényképeket (általában mellképet). Vannak köztük politikusok, írók, gondolkodók, zeneszerzők (itt található kép például a fiatal és elegáns Metternich hercegről is). Két, vegyes (köztük nagyobb) méretű képeket is tartalmazó album a császári család tagjairól és hozzájuk kötődő helyszínekről, udvartartásról készült fényképeket mutat, míg a császár és a császárné udvartartásának tagjait, valamint a császári vadászfalkát további két önálló albumba sorolt képek mutatják (ezek egyike egy nagy alakú album).

A könyvtárat is fenntartó Alapítvány több módon támogatja a két császárság korát bemutató kutatásokat és teszi közzé az eredményeket. Kiadványok megjelentetése mellett kiállítások szervezésében is aktívan közreműködik, így sikerült megtekintennem a Malmaison-ban szervezett, *L'art au service du pouvoir. Napoléon Ier, Napoléon III* című kiállítást.

Különösen sok segítséget és tanácsot kaptam a könyvtár vezetőjétől, Chantal Prévot-tól.

- **Bibliothèque de l'Institut de France**

Cím: Paris, 23, Quai de Conti, 75006

Telefonszám: +33/1 44 41 44 10

Honlap: <http://www.bibliotheque-institutdefrance.fr/>

Nyitvatartás: hétfőtől péntekig 12.00 és 18.00 óra között (de érdemes megnézni a nyitvatartást, mert az Akadémia nyilvános ülése idején módosított nyitvatartással működik)

A beiratkozás ingyenes, de a Francia Tudományos Akadémia (Institut de France) két tagjának ajánlása szükséges hozzá. Amennyiben ezzel nem rendelkező kutató kívánja igénybe venni a könyvtár anyagát, előzetesen engedélyt kell kérni. Az elérhetőségek a könyvtár honlapján találhatóak. A könyvtár vezetője: Mme Françoise Bérard (francoise.berard@institut-de-france.fr).

A könyvtár kéziratári anyagában kutattam, Pauline de Metternich három kiadatlan (és a szakirodalomban nem hivatkozott) levelét sikerült áttekintennem (melyek közül kettőre csak külön engedéllyel lehet hivatkozni tudományos munkában is).

- **Bibliothèque Thiers**

Cím: 27, place Saint-Georges, 75009 Paris

Telefonszám: +33/1 48 78 92 90

Honlap: <http://www.institut-de-france.fr/fr/patrimoine-musees/biblioth%C3%A8que-thiers>

Nyitvatartás: csütörtök és péntek 12.00 és 18.00 óra között

A Francia Tudományos Akadémiához (és a Könyvtárhoz) tartozó Bibliothèque Thiers elsősorban a hosszú 19. század történelmére vonatkozó különböző dokumentumtípusokat gyűjti és teszi elérhetővé a kutatók számára. Kéziratok, metszetek, ritka könyvek csak az Akadémia egy tagja által ajánlott kutatók számára elérhetők (amennyiben ezzel nem rendelkező kutató kívánja igénybe venni a könyvtár anyagát, előzetesen engedélyt kell kérni).

A könyvtár őriz magyar vonatkozású dokumentumokat is. A keresés az online keresőfelületek mellett a helyszínen hozzáférhető katalógusokban végezhető. Metternich Paulinára vonatkozóan egy levelet találtam Clotilde de La Bédoyère grófnő, Moskowa hercegnének címezve, a levélgyűjtemény (Correspondance de la comtesse Clotilde de La Bédoyère, princesse de La Moskowa) azonban a közvetlenül Metternich Paulinára vonatkozó eredmény mellett a kutatás női történeti szempontjára vonatkozóan is fontos (a címzettnek írt levelekből értékes információk szerezhetők az udvar és a társasági élet kapcsolati hálójáról).

- **Bibliothèque historique de la Ville de Paris (BHVP)**

Cím: Paris, 24, rue Pavée, 75004

Telefonszám: +33/1 44 59 29 40

Mail : bhvp@paris.fr

Honlap: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 10.00 és 18.00 óra között

A beiratkozás ingyenes. A könyvtár gyűjteményében nyomtatott kiadványok, folyóiratok, térképek, kéziratok és fényképek is találhatóak. Az anyagok egy része szabadpolcon, más része raktári kérés után hozzáférhető, egy szűk része digitalizálva online is olvasható. A könyvtár a főváros szakkönyvtári hálózatához tartozik (Bibliothèques municipales spécialisées), közös katalógussal és közös olvasójeggyel. A katalógus és a közös honlap elérhetősége: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

Néhány anyag hozzáférése engedélyhez van kötve. A könyvtár anyagából (kizárólag személyes használatra) fényképfelvételek készíthetők, a kéziratok, fényképek és engedélyköteles anyagok esetében külön engedély birtokában. A publikációhoz, közléshez további engedély kérése szükséges.

A gyűjteményben Metternich Paulina-kéziratok és róla, illetve a férjéről készült fényképek (és illusztrációk) mellett a nagykövetségi (bérelt) palotákra vonatkozó anyagokat, valamint a korszakra vonatkozó szakirodalmat is találtam.

- **Bibliothèque de l'Hôtel de Ville**

Cím: Paris, 5, rue Lobau, 75004

Telefonszám: +33/1 42 76 48 87

Mail : bhdv@paris.fr

Honlap: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

Nyitvatartás: hétfőtől péntekig 9.30 és 18.00 óra között

A beiratkozás ingyenes. A könyvtár a főváros szakkönyvtári hálózatához tartozik (Bibliothèques municipales spécialisées), közös katalógussal és közös olvasójeggyel. A katalógus és a közös honlap elérhetősége: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

A gyűjteményben Metternich Paulináról szóló szakirodalmat találtam.

▪ **Bibliothèque Marguerite Durand**

Cím: Paris, 79, rue Nationale, 75013

Telefonszám: +33/1 53 82 76 77

Mail : bmd@paris.fr

Honlap: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

Nyitvatartás: keddtől szombatig 14.00 és 18.00 óra között

A beiratkozás ingyenes. A könyvtár a főváros szakkönyvtári hálózatához tartozik (Bibliothèques municipales spécialisées), közös katalógussal és közös olvasójeggyel. A katalógus és a közös honlap elérhetősége: <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/in/faces/homeInBook.xhtml>

A könyvtár, amely elsősorban a nőikkel kapcsolatos irodalomra specializálódott, a Jean-Pierre Melville nevét viselő fővárosi (fiók)könyvtárral egy épületben, az intézmény 3. emeletén található.

A gyűjteményben Metternich Paulináról szóló újságkivágatokat, illetve egy Metternich Paulina-levél fénymásolatát találtam (a levelet egy aukciós katalógusból fénymásolták ki évekkel korábban).

Levéltárak

Archives nationales de France

A Francia Nemzeti Levéltárnak több épülete van, a kutatásaim szempontjából érdekes anyagokat a Pierrefitte-i részlegben találtam.

▪ **Archives nationales de France – Site de Pierrefitte-sur-Seine**

Cím: 59, rue Guynemer, 93383 Pierrefitte-sur-Seine

Telefonszám: +33/1 75 47 20 02

Honlap: <http://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr/web/guest/site-de-pierrefitte-sur-seine>

Nyitvatartás: hétfőtől szombatig 9.00 és 16.45 között

A beiratkozás ingyenes. Az online katalógus mellett több digitalizált anyag teszi könnyebbé a kutatást. A helyben kikért dokumentumok egy része azonnal hozzáférhető (részben

mikrofilmen), más része csak előzetes kérésre (némely dokumentum külön engedéllyel olvasható, illetve hivatkozható).

A Francia Nemzeti Levéltár anyagában több, a Metternich-házaspárhoz és párizsi diplomáciai tartózkodásukhoz kapcsolódó dokumentumot találtam. A kéziratok között Metternich-Sándor Paulina három levele (közülük egy levelezőlap) mellett két további, külön fondban lévő levél megtekintéséhez a hazautazásomig nem érkezett meg az engedély. A levelek mellett további, a korszakra vonatkozó anyagokat találtam, például az 1867-es párizsi világkiállításra vonatkozó, digitalizálva hozzáférhető anyagokat, illetve a világkiállításra látogató uralkodókra vonatkozó jegyzékeket. A kikért és megtalált anyagokat a tematikus kereső használatával találtam, de az egyik életrajz hivatkozásai szerint további dokumentumok is relevánsak lehetnek a későbbi kutatás során (a vonatkozó életrajz konkrét bibliográfiai hivatkozást nem ad meg, a kéziratok őrző gyűjteményeit és esetenként a fondszámot jelzi; a Francia Nemzeti Levéltárban vélhetően további vonatkozó anyag is található, amelyet azonban ez alkalommal nem tudtam végignézni).

Archives diplomatiques

A Francia Külügyminisztériumhoz tartozó diplomáciai levéltár két részlegben működik: az egyik Nantes-ban, a másik La Courneuve-ben. Míg az első helyen mindenekelőtt a külföldi francia missziók (nagykövetségek, konzulátusok, francia kulturális intézetek stb.) iratanyagai, valamint a marokkói és tunéziai protektorátus és szíriai és libanoni mandátumának dokumentumai és a központi közigazgatás néhány anyaga található, addig La Courneuve-ben többek között az állami közigazgatás anyagait, valamint diplomaták és államférfiak személyes archívumait őrzik.

▪ **Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve**

Cím: **3, rue Suzanne Masson**, 93120 La Courneuve,

Telefonszám: +33/1 43 17 70 30 (olvasóterem)

Mail : blecture.archives@fdiplomatie.gouv.fr

Honlap: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/acceder-aux-centres-des-archives-diplomatiques/site-de-paris-la-courneuve/>

Nyitvatartás: hétfőtől péntekig 10.00 és 17.00 óra között

A beiratkozás ingyenes, de minden belépésnél az érvényes személyigazolvánnyal (vagy útlevelel) kell a személyazonosságot igazolni. Azt leadva mágneses belépőkártyát kap az olvasó, amellyel beléphet a levéltárba. A katalógusteremben lehet leadni a kérést és ott található az online nem hozzáférhető katalógusok is. A mikrofilmen hozzáférhető dokumentumok azonnal olvashatók.

A levéltárban a személy és tárgy szerinti online keresés után Metternich Richárd herceg két levelét, valamint a 9MD/61 jelzeten található, 1867–1868-ban Beust báró és Metternich herceg közötti hivatalos levélváltást, jelentéseket néztem meg. (Az anyag mikrofilmen olvasható.)

▪ **Archives de la Préfecture de Police**

Cím: 25-27 rue Baudin, 93310 Le Pré-Saint-Gervais

Telefonszám: +33 1 53 71 61 00

Nyitvatartás: hétfőtől péntekig 9.0–17.00 (kivéve a hónap első hétfőjét, amikor a levéltár zárva tart)

Honlap: <https://www.prefecturedepolice.interieur.gouv.fr/Nous-connaitre/Services-et-missions/Service-de-la-memoire-et-des-affaires-culturelles/Les-archives-de-la-prefecture-de-police>

A beiratkozás ingyenes; az anyagok helyben kérhetők és tíz percen belül hozzáférhetők. A katalógusok a helyszínen számítógépes felületen hozzáférhetők és az anyagban keresőszavakkal tematikusan és személyekre vonatkozóan is lehet keresni. Online a fondok általános leírása érhető el (État sommaire des fonds). A levéltári kérést nem az olvasójegy számával, hanem az arra számra a tájékoztatásnál adott ruhatári számmal lehet kérni. Egyszerre három kérést lehet regisztrálni, egy nap pedig összesen hat kérés adható le. Félretételre egyetlen dossziét lehet kérni, a többi a nap végén vissza kell adni. A húsz férőhelyes olvasóteremben 10–15 perc alatt kihozzák a – külön engedélyhez nem kötött – kért anyagot.

A levéltárban több – különböző korszakban keletkezett és különböző ügýtípusba sorolható – magyar vonatkozású anyagot találtam, melyek egy része – bár későbbiek, mint az általam most vizsgált időszak – kiegészítő információkat nyújt a kutatásaimhoz (jelentések, beszámolók, újságkivágatok). Eredetileg azt feltételeztem, hogy ha az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc Franciaországba menekült résztvevőit (például Türr Istvánt, Nemeskéri Kiss Miklóst vagy másokat) megfigyelték, akkor a megfigyelési iratok e levéltárban kell legyenek. Ilyen iratokat nem találtam.

Mindenképpen érdemes azonban felhívni a kutatók figyelmét a rendőrségi levéltár anyagára, hiszen különböző magyar vonatkozású kutatásokhoz lehet benne értékes forrásanyag.

▪ **Archives de La contemporaine (La Contemporaine – Bibliothèque, Archives, Musée des mondes contemporaine)**

Cím: 6, Allée de l'Université, 92001 Nanterre

Telefonszám: +33 1 40 97 79 00

Honlap: <http://www.lacontemporaine.fr>

Nyitvatartás: hétfőn 9.00 és 20.00 óra között (kivéve a hónap első hétfőjét, amikor 11.00 és 20.00 óra között); keddtől péntekig 9.00 és 19.00 és szombaton 9.00 és 18.00 óra között

A beiratkozás ingyenes.

A Calames online katalógus tételét követve Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó, 1916-os dátumú, gótbetűs német nyomtatott újságcikket találtam.

Egyéb gyűjtemények, könyvtárak, dokumentációs központok

▪ **Bibliothèque et Centre de documentation du Musée d'Orsay**

Cím: Musée d'Orsay – 62, rue de Lille, 75007 Paris

Telefonszám: +33 1 40 49 48 04 (Centre de documentation) és +33 1 40 49 48 02 (Bibliothèque)

Honlap: <http://www.musee-orsay.fr/fr/espace-professionnels/professionnels/chercheurs/conditions-dacces.html>

Nyitvatartás: dokumentációs központ: hétfőtől péntekig 14.00 és 17.30 között, a könyvtár a téli időszakban csütörtökön és pénteken 14.00 és 17.30 között, március 2-től hétfőtől péntekig 14.00 és 17.30 között

A beiratkozás ingyenes, de személyi igazolvány/ útlevél bemutatása szükséges a belépéshez. Mindenképpen érdemes előzetesen írásban bejelentkezni (erről bővebb információ található a honlapon).

A dokumentációs tárban a Metternich Paulinára vonatkozó dossziét, valamint két fényképkatalógust tekintettem át (Fonds Disdéri és Fonds Lebel).

▪ **Musée national du Château de Compiègne – Bibliothèque**

Cím: Place Général de Gaulle, 60200 Compiègne

Telefonszám: +33 3 44 38 47 14

Mail: documentation.compiègne@culture.gouv.fr

Honlap: <http://www.musee-orsay.fr/fr/espace-professionnels/professionnels/chercheurs/conditions-dacces.html>

Nyitvatartás: előzetes időpontegyeztetéssel 9.30 és 12.30, valamint 14.00 és 17.30 között

A dokumentációs központban – előzetes egyeztetés után – Metternich-Sándor Paulina 83 levelét, valamint a császári pár őszi vendégségeivel („séries”) kapcsolatos háromdoboznyi iratanyagot találtam. Természetesen megtekintettem a kastélymúzeumot, a II. Császárság Múzeumát és a közlekedési múzeum anyagát, valamint a kastélyparkot.

Nagy segítséget kaptam a kutatásaimhoz a kastélymúzeum két munkatársától: Gilles Grandjean-tól és **Laure** Chabanne-tól, valamint a dokumentációs központ és könyvtár munkatársától, Sandrine Grignon-Dumoulin-tól. Nemcsak a különböző forrásokat, dokumentumokat és kimutatásokat tették számomra hozzáférhetővé, hanem számos információt kaptam tőlük a múzeum fényképanyagára, a témámhoz kapcsolódó újabb szakirodalomra és a kastélymúzeumra vonatkozóan.

Múzeumok, gyűjtemények, kiállítások

A kutatásaim során – a munka természetéből fakadóan – több múzeum, illetve kiállítás anyagát is megtekintettem. A párizsi divattörténeti múzeumot, a Musée Galliérát, illetve a Musée Carnavalet-t éppen felújították, így az anyagaikat ez alkalommal nem tudtam áttekinteni, de a Musée d'Orsay és a Petit Palais vonatkozó gyűjteményeit igen.

Emellett a Compiègne-i kastélymúzeum különböző anyagait, valamint néhány időszak kiállítást is sikerült megtekintennem. Így a Malmaisonban, a Fondation Napoléon együttműködésében megrendezett *L'art au service du pouvoir. Napoléon Ier, Napoléon III* című tárlatot, amely a két császárság pompakedveléséről szól, illetve arról, hogy milyen módon állította a hatalom szolgálatába

a fényűzést. Az Institut du Monde Arabe *L'Épopée du Canal de Suez. Des pharaons au XXIe siècle* című kiállítása részben kapcsolódott a kutatási témámhoz, de fontos adalékokat nyújtott a II. császárság idejének egyik jelentős eseményéről.

További gyűjtemények, kapcsolatfelvételek

A munkám során további forrásokra való utalásokat is találtam, és igyekeztem felvenni a kapcsolatot az adott gyűjtemény vezetőjével, munkatársával.

A Strasbourgi Városi Levéltárba 2015-be került Mélanie de Pourtalès-levelezésben is találtam nyomát Metternich-leveleknek. Benoît Jordan levéltári munkatársnak köszönhetően megkaptam a Metternich-Sándor Paulinára vonatkozó anyagot.

Felvettem a kapcsolatot a Dieppe-i múzeum munkatársaival is, mert Camille Saint-Saëns-hoz írott Metternich Paulina-levelek találhatóak a gyűjteményben. Olivier Nidelet volt segítségemre.

Szintén felvettem a kapcsolatot a Musée Hébert munkatársával, Sylvie Gohel-lel, aki Ernest Hébert levelezését és gyűjteményét kezeli (a múzeumot jelenleg felújítják, de a dokumentumok a Musée d'Orsay gyűjteményében hozzáférhetők). Sylvie Gohel szabadsága miatt nem tudtam áttekinteni a gyűjteményt (a munkatársainak nincs hozzáférésük a gyűjteményhez), de a kapcsolatfelvétel megtörtént.

Megpróbáltam kapcsolatba lépni a legújabb Mélanie de Pourtalès-életrajz írójával, Robert Grossmannal is, mert a kötetben több Metternich Paulina-levéltre utal, illetve közöl belőlük részletet, de eddig nem érkezett válasz tőle.

További kapcsolatfelvétel történt a Bibliothèque de la Comédie-Française munkatársával.

Egyéb

Beiratkoztam a párizsi kerületi kölcsönkönyvtárakba (<https://bibliotheques.paris.fr/>). A beiratkozás ingyenes (kivéve, ha audiovizuális anyagot is szeretne valaki kölcsönözni), és az olvasójegy az összes fővárosi kerületi fiókkönyvtárra érvényes. A központi raktárból megrendelt anyagokat az olvasó-kölcsönző által megadott könyvtárba viszik ki, ahonnan szintén kikölcsönözhető. Egyszerre összesen 20 könyvet lehet kölcsönözni.

Budapest, 2018. november 23.

Dede Franciska